

Wojciech Kriegseisen

<https://orcid.org/0000-0001-8748-4711>

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN

Rocznik „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” i jego redaktorzy Janusz Tazbir i Lech Szczucki

Zasadniczym przedmiotem tego opracowania jest próba charakterystyki formy i treści rocznika „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” w okresie, kiedy był on redagowany przez Janusza Tazbira wspólnie z Lechem Szczuckim, czyli w latach 1969–2006. Jednak zanim przejdziemy do charakterystyki polityki redakcyjnej tandemu Tazbir – Szczucki i jej efektów poruszyć należy sprawę genezy czasopisma i jego relacji z publikowanym w latach 1921–1956 czasopismem „Reformacja w Polsce”. Jest to zagadnienie interesujące z punktu widzenia refleksji nad ciągłością lub nieciągłością tradycji badań nad kulturą religijną, literacką i filozoficzną nowożytną Rzeczypospolitej¹.

Dla rozjaśnienia genezy nowoczesnego nurtu badań nad dziejami reformacji i jej konsekwencji w Rzeczypospolitej szlacheckiej cofnąć się trzeba aż do lat I wojny światowej, kiedy to wraz z ożywieniem nadziei na odzyskanie niepodległości nastąpił wyraźny wzrost zainteresowania stosunkami wyznaniowymi w Rzeczypospolitej w epoce reformacji i kontrreformacji. W 1916 r., w zajęтым przez wojska niemieckie Wilnie powołane zostało stowarzyszenie, które stawiało sobie

¹ W. Kriegseisen, *Polnische Forschungen des 20. Jahrhunderts zu Reformation und interkonfessionellen Beziehungen in der Frühen Neuzeit*, w: *Rezeption und Memoria der Reformation im Östlichen Europa*, hrsg. von H. P. Jürgens, U. A. Wien, Mainz 2024 (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, Bd. 142), s. 51–63.

za cel badanie dziejów reformacji w Polsce i Wielkim Księstwie Litewskim – Towarzystwo Miłośników Historii Polskiej Reformacji im. Jana Łaskiego. Jednym z inicjatorów utworzenia stowarzyszenia byli: duchowny ewangelicko-reformowany Konstanty Kurnatowski i kurator Synodu Ewangelicko-Reformowanego Szymon Czarnocki. W tym samym roku ukonstytuował się zarząd Towarzystwa, prezesem został Konstanty Kurnatowski, sekretarzem Stanisław Bohusz-Sięstrzeńcewicz, a skarbniczką Krystyna Szeferówna. W 1923 r. uchwalono statut Towarzystwa, opracowany przez Bronisława Izzyckiego-Hermana, pastora Michała Jastrzębskiego oraz adwokatów Aleksandra Proniewicz, Bolesława Szyszkowskiego i Eugeniusza Falkowskiego. Do najważniejszych zadań stowarzyszenia należało organizowanie prelekcji, publikowanie czasopisma pt. „Szlakiem Reformacji”, a przede wszystkim wydawanie najważniejszych źródeł do dziejów reformacji i protestantyzmu w Wielkim Księstwie Litewskim w serii „Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae”. Ostatnim przed wybuchem wojny w 1939 r. prezesem Towarzystwa był wybitny archiwista Wacław Gizbert-Studnicki².

Niemal równocześnie, bo w 1917 r., Jakub Glass, wybitny prawnik, wykładowca Uniwersytetu Warszawskiego, prokurator, a następnie sędzia Sądu Najwyższego RP, w latach 1918–1937 prezes Konsystorza Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP³, przedstawił postulat powołania podobnego stowarzyszenia w Warszawie. Z udziałem projektodawcy oraz pod auspicjami dwóch ewangelickich dostojników: biskupa ewangelicko-augsburskiego Juliusza Burschego i superintendenta (biskupa) ewangelicko-reformowanego Władysława Semadeniego odbyła się w Warszawie w 1920 r. uroczysta inauguracja działalności Towarzystwa do Badania Dziejów Reformacji w Polsce. W obu wypadkach inicjatywa powołania stowarzyszeń mających za zadanie wspieranie badań nad szeroko pojętymi dziejami reformacji w Koronie i Wielkim Księstwie Litewskim wyszła z ewangelickich środowisk kościelnych (luterkańskiego i ewangelicko-reformowanego). Jednak inicjatorzy od początku zakładali ponadkonfesyjny charakter stowarzyszeń i zależało im na przyciągnięciu do współpracy niezwiązanych z ewangelickimi instytucjami kościelnymi badaczy. Świadczy

² P. Dąbrowski, *Towarzystwo Miłośników Historii Reformacji Polskiej im. Jana Łaskiego w Wilnie (1916–1939): geneza, struktura prawna i działalność*, OiRwP, 61, 2017, s. 271–281.

³ J. Szeruda, *Glass Jakub (1864–1942)*, PSB, 8, 1959–1960, s. 34–35.

o tym choćby skład pierwszego, powołanego w 1920 r. zarządu Towarzystwa do Badania Dziejów Reformacji w Polsce, w którym obok prominentnych reprezentantów środowisk ewangelickich (prezes Jakub Glass, wiceprezesa biskup Juliusz Bursche i wiceprzewodniczący Konsystorza Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Republice Litewskiej Konstanty Kurnatowski⁴) weszli wybitni historycy, m.in. Szymon Askenazy, Stanisław Kętrzyński, Stanisław Kot, Józef Paczkowski, Jan Ptaśnik, Waław Sobieski.

O ile wileńskie stowarzyszenie stawiało sobie za cel przede wszystkim naukową edycję najważniejszych materiałów źródłowych do dziejów reformacji i protestantyzmu w Wielkim Księstwie Litewskim, to środowisko warszawskie za zadanie podstawowe uznało powołanie do życia i wydawanie czasopisma naukowego. Opracowanie programowego szkicu nowego pisma powierzono Aleksandrowi Brücknerowi, a funkcję redaktora objął Stanisław Kot. W 1921 r. ukazał się pierwszy tom „Reformacji w Polsce”, a nazwiska autorów opublikowanych tam tekstów potwierdzają ambicje naukowe oraz niekonfesyjny charakter nowego czasopisma – m.in. Eugeniusz Barwiński, Aleksander Brückner, Władysław Budka, Ludwik Chmaj, Jan Czubek, Jan Fijałek, Oskar Halecki, Kazimierz Kolbuszewski, Stanisław Kot, Jan Ptaśnik, Waław Sobieski, Jan Włodek, Stanisław Wędkiewicz. Redakcja „Reformacji w Polsce” dbała w następnych latach o utrzymanie takiego charakteru rocznika. W ostatnim wydanym przed wybuchem

⁴ O ile Juliusz Bursche doczekał się kilku opracowań biograficznych (zob. m.in.: T. Wegener, *Juliusz Bursche – biskup w dobie przelomów*, Bielsko-Biała 2003; E. Alabrudzińska, *Juliusz Bursche (1862–1942). Zwierzchnik Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce. Biografia*, Toruń 2010; *Juliusz Bursche – myśl, działalność i dziedzictwo*, red. A. Łupienko, Warszawa 2023), o tyle Konstanty Kurnatowski jest postacią mniej znaną a interesującą. Urodzony w 1878 r. w Mitawie, syn tamtejszego pastora ewangelicko-reformowanego Oskara Kurnatowskiego, studiował teologię w Dorpacie i Królewcu, doktoryzował się w Erlangen. Pastor zboru ewangelicko-reformowanego w Kielmach na Żmudzi, profesor Uniwersytetu Witolda Wielkiego w Kownie, od 1925 r. redagował ewangelickie czasopismo „Mūsų žodis” („Nasze Słowo”). W 1938 r. wybrany na generalnego superintendenta (biskupa) Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Wilnie (tw. Jednoty Wileńskiej). W związku z aneksją Litwy przez ZSRR emigrował do Niemiec. W 1953 r. synod Litewskiego Kościoła Ewangelicko-Reformowanego na Wychodźstwie obradujący w Salem (USA) wybrał go superintendenta generalnego. Zmarł w 1966 r. w Rastede w Dolnej Saksonii; zob. E. Cherner, *Słownik biograficzny duchownych ewangelicko-reformowanych. Jednota Litewska i Jednota Wileńska 1815–1939*, Warszawa 1917.

II wojny światowej tomie 9/10 (za lata 1937–1939) publikowali Henryk Barycz, Władysław Czaplinski, Józef Jasnowski, Alodia Kawecka-Gryczowa, Jean Moreau-Reibel, Kazimierz Piekarski, Władysław Pocięcha, Marek Wajsblum, Andrzej Wantuła i Wiktor Weintraub.

Wybuch wojny we wrześniu 1939 r. spowodował zawieszenie prac redakcyjnych. Latem 1939 r. udało się jeszcze wydrukować część nakładu tomu 9/10, który w liczbie tylko 40 egzemplarzy rozesłany został do prenumeratorów w 1940 r. Po wojnie, po reaktywacji wydawcy pisma, czyli Towarzystwa do Badania Reformacji w Polsce, rocznik ten został w 1947 r. ponownie skompletowany i wydrukowany. Jednak w powojennej rzeczywistości sytuacja pisma i jego wydawcy była trudna z przyczyn tak finansowych, jak i politycznych. Już w okresie międzywojennym Towarzystwo miało trudności z pozyskiwaniem środków na pokrycie kosztów publikacji pisma, stąd praktyka wydawania tomów łączonych za kilka lat. Polityka „władzy ludowej”, która *per fas et nefas* dążyła do podporządkowania sobie uczonych, wywoływała niedobłą atmosferę w środowisku naukowym na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych, co dobrze ilustrują dzienniki Władysława Konopczyńskiego, zmuszonego w 1948 r. do rezygnacji z pracy na Uniwersytecie Jagiellońskim⁵.

U schyłku lat czterdziestych XX w., mimo oficjalnej reaktywacji Towarzystwa pod prezesurą p.o. biskupa Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Jana Szerudy, było oczywiste, że nie będzie ono dysponować środkami na kontynuację wydawania „Reformacji w Polsce”. Pozostawała nadzieja na mecenat państwowy, co jednak oznaczało uzależnienie redakcji od władz i niebezpieczeństwo podporządkowania pisma ówczesnej oficjalnej „linii ideologicznej”. Powojenną redakcję „Reformacji w Polsce” tworzyli: Henryk Barycz (uczeń Stanisława Kota) – profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, specjalista w zakresie historii renesansu i humanizmu, Oskar Bartel (uczeń Marcellego Handelsmana) – badacz dziejów reformacji polskiej, wykładowca na Wydziale Teologii Ewangelickiej UW, a następnie profesor Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej oraz Jan Szeruda – profesor UW, teolog ewangelicki. Redakcja czasopisma, która w okresie międzywojennym konsekwentnie utrzymywała naukowy i niekonfesyjny charakter, stanęła teraz przed fatalnym wyborem: brak środków na kontynuację prac lub akceptacja „nauki

⁵ P. Biliński, *The Discrimination of Władysław Konopczyński in the People's Republic of Poland*, „Acta Poloniae Historica”, 114, 2016, s. 159–189.

marksizmu-leninizmu” jako oficjalnie obowiązującego „wyznania” państwowego. Dodatkowo sytuację „Reformacji w Polsce” utrudniała sprawa jej redaktora naczelnego Stanisława Kota, który po odwołaniu w 1947 r. ze stanowiska ambasadora w Rzymie pozostał na emigracji⁶.

Ostatnie dwa tomy czasopisma (11 za lata 1948–1952 i 12 za lata 1953–1955) są świadectwem podejmowania przez redakcję prób lawirowania między służbą nauce a polityką władz pragnących widzieć czasopisma humanistyczne jako część „frontu ideologicznego” w walce o zwycięstwo „marksizmu-leninizmu”. Świadectwem tej ostatniej „słusznej” tendencji jest opublikowany w tomie 11 artykuł Łukasza Kurdybachy, będący generalną krytyką podejmowanych przez wojną badań nad reformacją⁷. Wiadomo, że ostatnie dwa roczniki „Reformacji w Polsce” współredagował korespondencyjnie Stanisław Kot, ale redakcja oczywiście nie mogła tego ujawnić. Być może najważniejszym osiągnięciem reaktywowanego Towarzystwa do Badania Reformacji w Polsce i redakcji jego organu było opublikowanie napisanej przed wojną pracy pozostającego na emigracji w Londynie Marka Wajsbłuma (ucznia Stanisława Kota) pt. *Ex regestro arianismi. Szkice z dziejów upadku protestantyzmu w Małopolsce*⁸.

W 1956 r. ukazał się ostatni (12) tom „Reformacji w Polsce” i w tymże roku opublikowano pierwszy tom czasopisma, które w intencji władz miało szerzyć „słuszną” wizję dziejów reformacji i szerzej – historii kultury polskiej w epoce odrodzenia, którą w tym okresie uznawano za „postępową”, a więc godną zainteresowania i popularyzacji. Nowe czasopismo tytułem „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” nawiązywało co prawda do poprzedniczki, ale w pierwszym tomie redakcja deklarowała (może *malgré soi*), że nie jest kontynuacją „Reformacji w Polsce”. Rocznik ukazywał się pod egidą działającego od 1953 r. Instytutu Historii PAN, a publikowany był przez Państwowe Wydawnictwo Naukowe w Warszawie. Redaktorem pierwszego tomu był Henryk Barycz, który jednak rychło zrezygnował z tej funkcji. Wynikało to zapewne z opublikowania w tomie 1 za 1956 r. ideologicznego *Wstępu*, z treścią którego krakowski uczyony nie mógł się zgodzić⁹.

⁶ L. Szczucki, *Sylwetki uczonych. Stanisław Kot*, OiRwP, 43, 1999, s. 195–212.

⁷ Ł. Kurdybachy, *Historia reformacji w Polsce. Stan badań i postulaty*, „Reformacja w Polsce”, 11, 1948–1952, s. 5–36.

⁸ Kraków 1947–1948, nakładem Towarzystwa do Badań Reformacji w Polsce, nadbitka „Reformacji w Polsce”, t. 7–8 i 9–10.

⁹ Tom 1 z 1956 r. został opatrzony *Wstępem* od redakcji deklarującym akceptację metodologii „marksistowskiej” oraz dezawuuującym idealizm wcześniejszych

Od tomu 2 redaktorem został więc historyk Kazimierz Lepszy, profesor UJ, dobrze widziany przez ówczesne władze, obok niego w redakcji zasiadali: Oskar Bartel, Henryk Barycz – badacz literatury staropolskiej (głównie renesansowej), profesor UW Kazimierz Budzyk, Janusz Tazbir i Wilhelm Billig.

Ta ostatnia postać wydaje się interesująca – „przedwojenny” komunistą pochodzenia żydowskiego, członek Komunistycznej Partii Polski i więzień polityczny w latach trzydziestych, w 1944 r. kierownik rozgłośni radiowej Związku Patriotów Polskich w Moskwie, po wojnie szef Polskiego Radia, następnie podsekretarz stanu w Ministerstwie Łączności, wreszcie zastępca członka KC PZPR, usunięty w 1968 r.¹⁰ Można przyjąć, że Billig miał w redakcji odgrywać rolę nadzorca politycznego, a tę nominację zapewne uzasadniać miały jego zainteresowania demografią historyczną¹¹.

Kolejne zmiany personalne nastąpiły w 1958 r. – po „przełomie październikowym” z redakcji odszedł Wilhelm Billig, a powrócił Jan Szeruda, dołączyli także Stanisław Arnold, Kazimierz Dobrowolski, Konrad Górski, Konstanty Grzybowski, Roman Pollak, Stanisław Tync i Ignacy Zarębski. Janusz Tazbir został jej sekretarzem. Wydaje się, że te zmiany personalne uznać można za *signum temporis*, a skład redakcji tomu 3 za 1958 r. miał okazać się względnie trwały. Redakcyjny *Wstęp* do tego tomu korygował i łagodził w „październikowym” duchu opublikowany w tomie 1 „marksistowski” program pisma, oddając honor osiągnięciom wcześniejszych badaczy i wspominając o Towarzystwie do Badania Reformacji w Polsce, którego ówczesnym prezesem był Jan Szeruda¹². Mimo powtarzanych przez redakcję pisma deklaracji braku związku z poprzedniczką, czyli „Reformacją w Polsce”, znamienne wydaje się opublikowanie w tomie 3 za 1958 r. pełnej bibliografii zawartości tego ostatniego czasopisma

polskich badań nad reformacją i renesansem, który miał się przejawiać „na przemian w fideizmie i heroizmie”, *OiRwP*, 1, 1956, s. 5–7. Z kolei we *Wstępie* do tomu 3 za 1958 r. redakcja formułowała łagodniej „marksistowskie” zasady programowe, doceniała osiągnięcia międzywojennych badań nad reformacją i kładła nacisk na badanie „prądów umysłowych i stylu życia” w epoce odrodzenia i reformacji. Znalazł się tam także przypis informujący, że w redagowaniu *Wstępu* z 1956 r. nie uczestniczył Henryk Barycz i się z nim „nie solidaryzuje”, *OiRwP*, 3, 1958, s. 5–8, przyp. 1.

¹⁰ Zob. *Wilhelm Billig*, w: Biuletyn Informacji Publicznej IPN, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/34190> (30 VI 2025).

¹¹ W. Billig, *O prawach rozwoju ludności*, Warszawa 1963.

¹² Zob. wyżej, przyp. 9.

za lata 1921–1956¹³. Na fakt, iż trudno byłoby o bardziej przekonujący dowód na poczucie związku redakcji „Odrodzenia i Reformacji w Polsce” z redakcją „Reformacji w Polsce” zwrócił już uwagę Marcelli Kosman¹⁴.

Rocznik 3 za 1958 r. otworzył w dziejach pisma okres względnej stabilizacji. W drugiej połowie lat pięćdziesiątych na łamach pisma zaczęli publikować przedstawiciele młodszego pokolenia badaczy. W tomie 1, gdzie publikowano referaty wygłoszone na sesji arianńskiej obradującej w Kielcach w 1954 r., wydrukowano tekst Janusza Tazbira pt. *Walka z braćmi polskimi w dobie kontrreformacji* (s. 165–207). W tomie 2 za 1957 r. zamieszczono pierwszy na tych łamach tekst Lecha Szczuckiego pt. *Zapomniana polemika antykatolicka z drugiej połowy XVI w. Marcjana Chełmskiego „List do księdza Brzechwy, mnicha na Tyńcu 1560* (s. 177–189). W tomie 3 za 1958 r. pojawiła się pierwsza w „Odrodzeniu i Reformacji w Polsce” wspólna publikacja Tazbira i Szczuckiego pt. *Korespondencja anabaptystów morawskich z arianami polskimi* w przekładzie Stelli Szacherskiej (s. 197–215) – można to uznać za zapowiedź wieloletniej współpracy naukowej i redakcyjnej obu uczonych. W tymże tomie Szczucki opublikował wspomnienie zmarłego jeszcze w 1956 r. Earla Morse’a Wilbura, amerykańskiego historyka reformacji, a szczególnie unitarianizmu, profesora teologii w Berkeley, który przed II wojną dwukrotnie gościł w Polsce i interesował się dziejami polskich antytrynitarzy oraz ich kontaktami z węgierskimi unitarianami¹⁵.

W kolejnych tomach pisma z lat sześćdziesiątych dość regularnie ukazywały się teksty Tazbira i Szczuckiego, a ich zainteresowania badawcze w coraz większym stopniu określały profil pisma¹⁶. W tomie 5 za 1960 r. Tazbir wydał *Diariusz Stanisława Lubienieckiego (młodszego)* (s. 201–222), która to edycja sygnalizowała zainteresowanie autora problemem emigracji braci polskich po uchwaleniu

¹³ *Bibliografia rocznika „Reformacja w Polsce” 1921–1956*, oprac. M. Bokszczanin, H. Kapeliński, OiRwP, 3, 1958, s. 217–287.

¹⁴ M. Kosman, *Z dziejów badań nad reformacją w Polsce*, *Czasopismo „Odrodzenie i reformacja w Polsce” i jego długoletni redaktor Janusz Tazbir*, „Przegląd Zachodni”, 2017, 3, s. 78.

¹⁵ *Korespondencja anabaptystów morawskich z arianami polskimi*, tł. S. Szacherska, oprac. L. Szczucki, J. Tazbir, OiRwP, 3, 1958, s. 197–215; L. Szczucki, *Earl Morse Wilbur (1866–1956)*, OiRwP, 3, 1958, s. 315–317.

¹⁶ Zob. J. Tazbir, *Stan badań i postulaty w zakresie studiów nad polskim arianizmem*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej”, 6, 1960, s. 183–198.

przez sejmy 1658 i 1659 r. konstytucji zmuszających ich do porzucenia antytrynitaryzmu lub do opuszczenia Rzeczypospolitej. Być może zainteresowanie Tazbira pierwszymi polskimi emigrantami politycznymi nie wynikało tylko z przyczyn naukowych, ale i osobistych – jego ojciec po wojnie pozostał na emigracji w Wielkiej Brytanii.

Sprawy politycznych prześladowań dotyczyło także opublikowane w tym tomie przez Janusza Tazbira wspomnienie zmarłego w 1959 r. członka redakcji „Odrodzenia i Reformacji w Polsce”, profesora Ludwika Chmaja. Aresztowany w Wilnie w sierpniu 1944 r. przez NKWD jako członek tajnego Konwentu Stronnictw Politycznych, skazany został w 1945 r., wraz z wileńskim Delegatem Rządu na Kraj Zygmuntem Federowiczem, na 10 lat obozu pracy – wyrok odbywał w Kazachstanie, do Polski wrócił w 1955 r.¹⁷ Oczywiście autor nie mógł przedstawić losów uczonego w latach 1944–1955, wspominał więc tylko eufemistycznie o jego wieloletnim „odcięciu od nauki” (s. 266–268).

Janusz Tazbir kontynuował zainteresowania braćmi polskimi i ich emigracyjnymi losami w rozprawach *Zagłada ariańskiej „stolicy”* (t. 6, 1961, s. 113–138), *Polski kryptoarianizm* (t. 10, 1965, s. 187–211) czy *Krzysztof Niemirycz. Studium z dziejów emigracji ariańskiej w Niemczech* (t. 11, 1966, s. 101–132), a podsumowaniem tych studiów są dwie książki: *Bracia polscy w Siedmiogrodzie 1660–1784*, Warszawa 1964 i *Bracia polscy na wygnaniu. Studia z dziejów emigracji ariańskiej*, Warszawa 1977.

Z kolei zainteresowania badawcze związanego od 1956 r. z Instytutem Filozofii i Socjologii PAN Lecha Szczuckiego koncentrowały się wokół poglądów filozoficznych i teologicznych nonkonformistów religijnych XVI w. W tomie 8 za 1963 r. ukazała się praca pt. *Christian Francken* (39–75), a w tomach 11 za 1966 (s. 63–91) oraz 13 za 1968 r. (s. 5–50) dwuczęściowa rozprawa pt. *Jakub z Chios – Paleolog. Zarys biografii*. Wyniki swych badań Szczucki publikował także na łamach „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej”, pisma założonego w IFiS PAN w 1957 r. przez Leszka Kołakowskiego, Bronisława Baczkę i Jana Garewicza, które w następnych latach uznać można za organ „rewizjonistów” z kręgu „warszawskiej szkoły historii idei”¹⁸.

¹⁷ J. Drałus, L. Zasztowt, *Aresztowanie profesora Ludwika Chmaja w świetle materiałów archiwalnych z 1944/1945 r.*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, 44, 2005, s. 173–202.

¹⁸ Zob. *Warszawska szkoła historii idei. Tożsamość, tradycja, obecność*, red. P. Grad, Warszawa 2014.

Podsumowaniem badań prowadzonych przez Szczuckiego w tym okresie jest książka *W kręgu myślicieli heretyckich*, Wrocław 1972.

Być może staraniom Tazbira i Szczuckiego zawdzięczamy wyraźne w latach sześćdziesiątych zmiany w profilu „Odrodzenia i Reformacji w Polsce”. Początkowa koncentracja zainteresowań na problematyce wyznaniowej, ze szczególnym uwzględnieniem dziejów braci polskich, oraz na kulturze literackiej epoki odrodzenia była stopniowo uzupełniana o problematykę historii kultury epoki nowożytnej. *Exempli gratia* przywołać można artykuły Ruggiera Romano *Kupiec włoski na przelomie średniowiecza i renesansu* (t. 8, 1963, s. 5–18) i Roberta Mandrou *Kultura intelektualna i kultura ludowa we Francji XVII i XVIII wieku. Literatura straganowa* (t. 9, 1964, s. 189–197).

W 1964 r. zmarł nagle redaktor „Odrodzenia i Reformacji w Polsce” Kazimierz Lepszy i od 1965 r. redaktorem pisma został Janusz Tazbir, a w 1969 r. do redakcji dołączył Lech Szczucki. Kilka lat później, w 1973 r., Lech Szczucki został zastępcą redaktora naczelnego i w następnych latach tandem Tazbir – Szczucki miał decydujący wpływ na profil pisma. Redakcja starała się nie ulegać wpływom politycznym, czego najlepszym przykładem było opublikowanie w tomie 15 za 1970 r. recenzji z książki Zbigniewa Ogonowskiego *Socynianizm a Oświecenie*. Jej autorem był usunięty z PZPR w 1966 r. i zmuszony do emigracji po „wydarzeniach marcowych” 1968 r. Leszek Kołakowski. Nie wiadomo, czy „puszczenie” przez cenzurę tekstu Kołakowskiego było niedopatrzaniem, czy może w 1970 r. nie istniał jeszcze na niego formalny „zapis” cenzorski.

Przez następne 37 lat blisko ze sobą współpracujący Tazbir i Szczucki ugruntowali znaczenie „Odrodzenia i Reformacji w Polsce” jako jednego z najważniejszych polskich humanistycznych czasopism naukowych. Dbali o pozyskiwanie autorów nie tylko z Polski, ale także z innych krajów, starając się, aby ich publikacje odzwierciedlały aktualne tendencje badawcze w zakresie badań nad kulturą nowożytną. W efekcie nastąpiło wyraźne rozluźnienie cezur chronologicznych, publikowano nie tylko teksty dotyczące epoki odrodzenia i reformacji, ale i późnego średniowiecza, a szczególnie XVII w., czyli epoki baroku. Obaj redaktorzy nie tylko pracowali nad zgłaszanymi tekstami, ale także publikowali w „Odrodzeniu i Reformacji w Polsce” wyniki własnych badań. Świadczy o tym obszerna bibliografia prac Janusza Tazbira¹⁹ oraz dorobek Lecha Szczuckiego, który na tych

¹⁹ A. Karpiński, E. Opaliński, *Bibliografia publikacji Janusza Tazbira za lata 1949–1986*, w: *Kultura polska a kultura europejska. Prace ofiarowane Januszowi*

łamach opublikował do 2006 r. 12 rozpraw i artykułów, 13 edycji źródłowych i przekładów, 33 recenzje, 11 not i nekrologów²⁰. Wśród artykułów Szczuckiego szczególną uwagę zwracają studia poświęcone Andrzejowi Dudyczowi (Andreas Dudith 1533–1589), katolickiemu biskupowi, humaniście i dyplomacie oraz religijnemu nonkonformiście. Praca nad wydaniem korespondencji Dudycza, rozpoczęta u schyłku lat osiemdziesiątych XX w., okazała się dziełem życia Lecha Szczuckiego, który wraz z Tiborem Szepessym i gronem współpracowników opracował i opublikował wielotomową edycję jego listów²¹. Za to osiągnięcie w 2014 r. Lech Szczucki otrzymał nagrodę Fundacji na rzecz Nauki Polskiej.

W zakresie spraw wyznaniowych, ale i w studiach nad nowożytną kulturą intelektualną ważne znaczenie w polityce redakcyjnej Tazbira i Szczuckiego miało pytanie o genezę zjawiska tolerancji wyznaniowej i o reformacyjne, a następnie kontrreformacyjne przemiany w relacjach pomiędzy przedstawicielami różnych wyznań i religii. Afirmacja tolerancji wyznaniowej w Rzeczypospolitej postrzegana w kontekście dziejów politycznych PRL lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych miała znaczenie wychodzące daleko poza problematykę religijną. Pochwała tolerancji na łamach „Odrodzenia i Reformacji w Polsce” miała więc nie tylko naukowy, ale i polityczny charakter. W związku z tym dalszych badań wymaga pytanie o związki redaktorów pisma ze środowiskiem i poglądami „rewizjonistów” skupionych wokół redakcji „Archivum Historii Filozofii i Myśli Społecznej”.

W latach dziewięćdziesiątych XX i pierwszych latach XXI stulecia rozliczne zaangażowania i funkcje pełnione przez Janusza Tazbira (dyrektor Instytutu Historii PAN, wiceprezes PAN, przewodniczący Centralnej Komisji do Spraw Stopni i Tytułów) spowodowały, że znaczną część prac redakcyjnych wzięł na siebie Lech Szczucki. W związku z tym od tomu 40 za 2004 r. został redaktorem pisma równoległe z Januszem Tazbirem.

Tazbirowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin, red. M. Bogucka, J. Kowecki, Warszawa 1987, s. 5–52; iudem, *Bibliografia publikacji Janusza Tazbira 1987–czerwiec 1997*, w: *Kultura staropolska – kultura europejska. Prace ofiarowane Januszowi Tazbirowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. W. Kriegseisen, Warszawa 1997, s. 8–18.

²⁰ A. Budniewska, A. Mitura-Karwowska, *Bibliografia zawartości czasopisma „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” t. I–XLIII*, Warszawa 2000, s. 92–94.

²¹ Andreas Dudithius, *Epistulae*, pars I–VII, editae curantibus Lecho Szczucki et Tiburtio Szepessy, Budapest 1992–2019.

Przy okazji obchodów pięćdziesiątej rocznicy edycji czasopisma w 2006 r. redakcja w tomie 50 za 2006 r. opublikowała rodzaj artykułu wstępnego, w którym po raz pierwszy oficjalnie oświadczyła, że „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” było od 1956 r. kontynuacją redagowanej przez Stanisława Kota „Reformacji w Polsce”. Redaktorzy pisma za swe najważniejsze osiągnięcia uznali poszerzenie tematyki poza tytułowe odrodzenie i reformację, interdyscyplinarność pisma publikującego teksty poświęcone problematyce wyznaniowej, kulturze, literaturze, filozofii oraz historii politycznej²². I choć *nemo iudex idoneus in causa sua* to trzeba uznać, że ta samoocena wiernie oddaje profil czasopisma redagowanego przez kilka dziesięcioleci przez Janusza Tazbira i Lecha Szczuckiego.

Tę krótką charakterystykę pięćdziesięciu tomów „Odrodzenia i Reformacji w Polsce” uznać też można za pożegnanie obu jego redaktorów, ponieważ obaj w 2006 r. zrezygnowali z kierowania redakcją, przekazując te obowiązki Adamowi Manikowskiemu i Piotrowi Salwie.

²² *Od redakcji na pięćdziesięciolecie*, OiRwP, 50, 2006, s. 7–9.